

Putins fixering vid imperiet

Mikael Sandberg

Rysk imperiedynamik

I detta kapitel driver jag tesen att Putins imperiefixering är det dagsaktuella uttrycket för en djupgående historisk rysk civilisations- och imperiedynamik. Det innebär naturligtvis inte något slags förvar av Putin, utan ett försök till förklaring av hans närmast medeltida beteende som fången i den ryska historiens regentlängd. Spårbundenheten för Rysslands del ser jag som en styrande kraft på historisk nivå underliggande den aktuella putinska despotin. Det ryska imperiets gränsdynamik är ännu inte över och Putin är historiens verktyg idag med bas i säkerhetsorganen. Det inbegriper total medmänsklig hänsynslöshet mot dem som han betraktar som Rysslands fiender. Jag skall här försöka skissera denna historiska dynamik för det ryska imperiet, eftersom det är på den nivån spårbundenheten yttrar sig och också ger oss ledtrådar till slutsatser om dess livscykel.

Spårbundenheten anser jag alltid är social, dvs. bygger på flera socialt förbundna individers historiska investeringar i stöd och andra funktioner som gynnar en viss social ordning, i detta fall imperiets ledning och organisation. Putin gör det naturligtvis speciellt som individ och har viss personligt inflytande över styret och dess organisation, men han är samtidigt begränsad av sin utvalda tillhörighet till imperiets reproduktion och vidareutveckling av en specifik samhällsorganisation. Exakt hur denna för yttvärlden okända organisation är konstruerad är ju inte helt klart, något som redan Churchill gav väluttryckt för: ”Ryssland är en rebus insvept i ett mysterium inuti en gåta”.

Liksom all spårbundenhet bygger på logiken ”increasing returns” (Arthur 1994, ungefär: ”ökande avkastning”), så gör alla imperiers livscykel det: ju mer man erövrar av grannterritorier desto mer ökar den totala avkastningen. På den punkten är det ryska imperiet inget undantag. Avsaknaden av naturliga gränser kring de ryska historiska statsbildningarna har bidragit till det. Samtidigt finns det naturligtvis också en broms på denna process som består i att kostnaderna för ytterligare erövring av grannterritorier ökar mer än vad erövringen ger eller beräknas ge i ökning av avkastning i det långa loppet. Det innebär att spårbundenheten ändå har en kostnadsbegränsning i tid och rum, något vi återkommer till.

Litteraturen om spårbundenhet poängterar alltid betydelsen av långsiktiga systeminvesteringar som gör samhällsförändringen trögare, både för att den ökar kostnaderna för förändring men också att de tidigare investeringarna är användbara till lägre kostnad under längre än beslutsfattarens livstid.¹⁵ Ett exempel är sovjettidens militärinvesteringar i stridsvagnar och annan materiel som legat i malpåse och mer eller mindre gratis kan utnyttjas ännu en gång. Beträffande sovjettiden var den så genomgripande i form av ”planekonomi”, så att övergången idag till krigsekonomi är mer naturlig för Ryssland än för västländer. Under sovjettiden och stalineran skapades ju en administrerad och industrialiserad planekonomi inspirerad av den tyska krigs ekonomin under första världskriget. Dessa systeminvesteringar har också bidragit till en speciell sovjetkultur som är märkbar fortfarande i hög grad, inte minst inom militären och säkerhetstjänsten.

Det ligger också en underliggande historisk process av teknikutveckling som långlivade imperier sedan framför allt industrialiseringen under andra halvan av 1800-talet gynnats av: ju längre tiden gått, ju mer har teknikutveckling lett till ökade möjligheter att utvinna naturresurser ur de erövrade områdena, av typ olja, gas, mineraler, osv.

15 I inledningskapitlet relateras till historisk institutionalism, medan jag förordar vad jag kallat ”memetisk institutionalism” (Åberg and Sandberg 2002; Sandberg 2022b), eftersom den inriktningen vetenskapligt (evolutionärt) kopplar spårbundenhet till empiriskt, även kvantitativt, underlag.

I det ryska fallet har teknik lett till enormt ökad avkastning på tidigare erövrade mark främst i form av olje- och gasutvinning. Ryssland har med rätta kallats "en stor bensinstation" (citat från Jason Foreman, ekonomisk rådgivare till president Obama). Dessa inkomster har i sin tur förstärkt den centraliserade statsapparaten som Ryssland grundade under tsartiden och som karakteriserade sovjetväldet. Under efterkrigstiden har olje- och gasinkomster gjort att man haft råd att muta, indoktrinera och skrämma medborgarna till politiskt lugn. Det har uppnåtts genom att regeringen aldrig har behövt försvara någon statlig beskattning som i parlamentariska och demokratiska stater eftersom staten har haft oljeinkomster ändå, utan fungerande skattesystem. Det har i sin tur lett till att parlamentet (duman) också kunnat mutas och inte har makt att kräva något mot den överväldigande presidentmakten. Ryssland har ett parlament, men alltså inte parlamentarism, utan odemokratiskt presidentstyre.

Historiska rötter

Eftersom ryssarna ser dumans maktlöshet, som samtidigt officiellt kallas demokrati, får de också en falsk bild av hur riktig demokrati fungerar i väst. De får naturligtvis också en skev bild av rättsstater och konstitutionalism, som riktig demokratin vilar på, dvs. principen att lagar och grundlagar verkligen spelar roll och följs. Det är på denna rättslösa grund som både Putins Ryssland och bolsjevikernas Sovjetunion vilar och vilat på. Man kan med rätta kalla Ryssland sedan statskuppen 1917 ("oktoberrevolutionen") en skurkstat: lag har aldrig gällt, endast makt genom våld är väsentlig. Makten har legat hos kommunistpartiets ledning och våldet utövats framför allt av den säkerhetstjänst som genast byggdes upp ("Tjekan").

Min kritik av bolsjevismen och Putin innebär inte att jag högaktar tsarväldet. Tvärtom är det ju där roten till det onda ligger. Nikolaj II, den siste tsaren, var ju en ytterst klen regent, som fattade många dåliga beslut men framför allt underlät de goda. Ett av misstagen var att han strävade efter rysk expansion i Manchuriet (nuvarande nord-

östra Kina), vilket ledde till krig med Japan 1904. Efter ryskt nederlag ledde det till strejker och uppror. I januari 1905, på den dag som kom att kallas ”den blodiga söndagen”, lät Nikolaj armén i St. Petersburg beskjuta en folkmassa som krävde reformer. Det var detta år av revolter som Nikolaj ändå tvingades tillåta den första (!) konstitutionen i Rysslands historia och ett parlament, som fick just namnet ”duma”.

Ett annat stort misstag Nikolaj begick var att efter första världskrigets utbrott själv leda de ryska arméerna. Därmed associerades alla misslyckanden i fält med Nikolaj själv. Under hans bortavaro var det också hans kejsarinna Alexandra som skötte regerandet, vilket var en tid av inflation och livsmedelsbrist. Hennes popularitet sjönk även av att hon gav stor makt till mystikern Rasputin, duperad som hon var att tro han kunde bota sonens blödarsjuka. Hela den dysfunktionella tsarfamiljen var därmed förknippad med missförhållanden i landet och misslyckandena i kriget.

I februari 1917 spreds sig demonstrationer och myteri bland soldater i huvudstaden som då benämndes Petrograd (”februarirevolutionen”). Tsaren hade vid det laget förlorat allt stöd från armén och tvingades abdikera. En provisorisk regering tillsattes, som i oktober enligt den äldre kalendern utsattes för bolsjevikernas kupp. Efter ett val i slutet av 1917, som bolsjevikerna inte vann, tog de ändå makten och började klappjakten på andra partiers anhängare genom bildandet av den hemliga polisen Tjekan, föregångaren till KGB och nuvarande FSB. Laglösheten kombinerades med förstärkt politisk förföljelse och propaganda.

Romanovättens tsarer hade gjort imperiet Ryssland dynastiskt och styrt personligt av tsaren utan några konstitutioners begränsningar. Enväldet hade försvarats av rysk-ortodoxa kyrkan. Livegenskapen, ett slags trældom, avskaffade först i början av 1860-talet. Missnöje, hunger och krav på medinflytande har alltid mötts med hård repression. Mot den historiska bakgrunden är Putins Ryssland idag inte så förvånande. Rättstatstänkande, konstitutionalism och upplysningstankar hade aldrig fått fäste i tsarimperiet.

Den som historiskt hade haft ambition och försökt införa vissa upplysningssidéer var Katarina den Stora, som var regent 1762–1796.

Hennes misslyckande med det, samtidigt som hon genom sin älskare Potemkin erövrade Ukraina och Krim är anmärkningsvärt. Hon var intressant nog inte en Romanov, såsom varande tyska, men gift med den svage kronprinsen av Romanovätten, blivande tsar Peter III, som under oklara omständigheter därefter avled, vilket öppnade för Katarina som änka att med beundransvärda men dubiösa manövrer göra sig till tsaritsa (kejsarinna). Hon hade då fått sonen Paul, vars faderskap dessutom är omtvistat, givet hennes primiskuitet. Katarina den Stora och Putin har det gemensamt att de tog makten utan att de följde några regler för successionen.

Expansionen kvantifierad

I ljuset av Rysslands invasion av Ukraina 2022, framstår erövringarna av Ukraina och Krim genom Potemkin som stora. Men ser man till den territoriella ytan, är faktiskt många fler regenter betydligt framgångsrikare i att förstora det ryska imperiet (se tabell 1). Aleksei Romanov erövrade exempelvis Smolensk-regionen och Ukraina väster om Dniepr i kriget mot Polen och Sverige och tog i miljoner kvadratkilometer priset i den ryska historien: han erövrar 4,60 miljoner kvadratkilometer. Hans son, Ivan V, var heller inte oäven: 4,30 miljoner kvadratkilometer erövrades. Hans yngre halvbror, Peter den Store, Rysslands store hjältetsar och en av Putins absoluta förebilder, erövrade bara en enda sådan miljon kvadratkilometer, men däri ingick svenska Ingermanland, där han grundade St. Petersburg, den blivande ryska huvudstaden.

Alexander I (2,9 miljoner kvadratkilometer), Ivan IV ("den förskräcklige", 2,6), Nikolaj II (2,0) och Aleksandr II (1,1) var också mycket mer framgångsrika. Men det beror naturligtvis på vilka typer av områden som införlivas.

Tabell 1. Territoriella förändringar under Rysslands historia (miljoner kvadratkilometer)

År	Yta (10 ⁶ km ²)	Erövringar resp. förluster	Härskare	Förändr. (10 ⁶ km ²)	Förändr. procent
1300	0,02	Moskvastaten börjar expandera	Daniel av Moskva	0,02	-
1359	0,05	Delar av Tver.	Ivan II	0,03	150,00
1360	0,19	(Slaget vid Kulikovo)	Dmitrij Donskoj	0,14	280,00
1425	0,43	Kozelsk, Liubutsk, Peremysl'	Vasilij I	0,24	126,32
1474	0,52	Delar av Kazan'.	Ivan III	0,09	20,93
1478	1,24	Novgorod erövrat	Ivan III	0,72	138,46
1487	1,57	Tver erövrat	Ivan III	0,33	26,61
1505	2,5	All "rysk jord", Karelen, Komi	Ivan III	0,93	59,24
1584	5,1	Khanatet Kazan; mongolisk och finsk-ugrisk mark vid Volga	Ivan IV	2,60	104,00
1650	9,7	Sibirien fram till Jenisej	Aleksej Romanov	4,60	90,20
1689	14,0	Östra Sibirien, Nordöstra Ukraina	Ivan V	4,30	44,33
1725	15,0	Baltiska kusten	Peter den Store	1,00	7,14
1796	15,5	Kamchatka, Chukchi, Västra Ukraina och Belarus	Katarina den Stora	0,50	3,33
1825	18,4	Finland, Östra Polen, Transkaukasien	Aleksandr I	2,90	18,71
1840	19,4	Centrala Kazakstan, Alaska	Nikolaj I	1,00	5,43
1870	20,5	Amur, Sakhalin; Alaska sålt	Aleksandr II	1,10	5,67
1895	22,8	Centralasien; <i>största ytan Ryssland haft</i>	Nikolaj II	2,30	11,22
1906	22,5	Sakhalin förlorat till Japan	Nikolaj II	-0,30	-1,32
1921	21,6	Polen, Finland, Baltiska staterna oberoende	Lenin	-0,90	-4,00
1935	21,8	Tyva annekterat	Stalin	0,20	,93

År	Yta (10 ⁶ km ²)	Erövringar resp. förluster	Härskare	Förändr. (10 ⁶ km ²)	Förändr. procent
1945	22,3	Västra Ukraina, Belarus och Baltiska staterna annekterade, Södra Sakhalin återtaget	Stalin	0,50	2,29
1991	17,1	Sovjetiska unionsrepubliker oberoende	Gorbatjov	-5,20	-23,32

Källa: (Taagepera 1997).

I expansion kan man mäta procentuell tillväxt (sista kolumnen i tabell 1). I så fall vinner Dmitrij Donskoj, den store hjälten som besegrade mongolväldet Gyllene Horden i slaget vid Kulikovo 1380; han bidrog med 280 procents större yta för Ryssland. Även Ivan den Store bör nämnas, som slutligt krossade Gyllene Horden och gifte sig med en ättling till den siste kejsaren i Bysans och, eftersom Konstantinopel då erövrats av osmanska riket, flyttades den ortodoxa kyrkans centrum till Moskva. Han erövrade också Novgorodlandet, vilket var ett stort tillskott för Ryssland (det gav 245 procents större yta). Ivan den Store var farfar till Ivan IV ("den förskräcklige"), som också han expanderade Rysslands yta genom erövrandet av de mongoliska kanaten Kazan' och Astrachan; ett 104 procent större Ryssland blev resultatet. Alexei Romanov, som hade störst erövring i absoluta tal kommer först in här (procentmässigt: 90,2). Sonen Ivan V bidrog med 44 procent till. Peter den Stores bidrag (drygt 7 procent) och Katarina den Storas erövringar (drygt 3 procent) framstår som blygsamma i jämförelse.

Putins imperiefixering

Med Peter den Store kallar sig Ryssland imperium. Vi har redan noterat Putins stora beundran för honom, liksom Katarina den Storas och hennes älskare Potemkin, som med krig och list i förhandlingar lyckades tillföra Ryssland Ukraina öster om Dniepr samt Krim, som tillhört krimtatarerna. Simon Sebag Montefioris bok om Potemkin – Potemkin och Katarina den Stora – en kejserlig förbindelse (Prisma 2005) – förhärligade honom så framgångsrikt att Putin tackade författaren och

blev så inspirerad att han tog hand om kvarlevorna, som nu forslats till Ryssland (Sandberg 2022a):

Ryssarna sökte (...) upp kyrkan där Potemkins sarkofag vilat sedan 1791 och tog med sig kvarlevorna. Montefiori beskriver själv i New York Times (den 27 oktober 2022) att det inte är första gången sarkofagen öppnas, men inte ens bolsjevikerna, inbördeskriget eller världskrigen har lett till tidigare åverkan på Potemkins viloplats.

Kan det vara så att Putin i själva verket hade som ett av målen med den ”militära operationen” att erövra Potemkins lik för att föra hem det till moder Ryssland?

Finns det något som styrker den tesen?

Ja, det gör det faktiskt. Montefiori beskriver i sin artikel att den ryska statsledningen hörde av sig till honom för att uttrycka herr Putins odelade beundran för boken. Putin läste alltså boken, uppskattade den högeligen och till och med gratulerade författaren.

Det var inte bara Peter den Store och Katarina den Stora, med sin förtrogne Potemkin, som Putin beundrade. Det finns också ett tredje föremål för den nuvarande ryske regentens högaktning: Alexander III. Man hittar honom inte i listan över de regenter som utökat Rysslands territorium, vilket beror på att han var en av de få tsarer som inte förde krig. Man har därför kallat honom ”fredens tsar” och Putin har låtit resa en gigantisk staty av honom på Krym, nära det sommarpalats för tsarerna där Jalta-konferensen mellan Roosevelt, Churchill och Stalin hölls 1945, men där också Alexander dött 1894. Inskriptionen på statyn är ett påstått citat av honom: ”Ryssland har bara två allierade: armén och flottan.”

Alexander var slavofil (alltså rysk- och inåtvänd politiker, utan intresse för inspiration från väst), emot sin fars liberala reformer och orubbligt autokratisk. Putin har även kallat honom ”vår stats byggmästare” (”stroitel’ nasjego gosudarstva”). Då menar Putin säkert underförstått säkerhetspolisen, eller ”Ochrana” som den kallades under tsartiden. Eftersom fadern Alexander II föll offer för ett bombattentat i mars 1881, satte sonen Alexander III genast igång speciella säker-

hetsåtgärder inför den egna framtiden som tsar. Ochrana grundades med två nya säkerhetskontor ("ochrana-rozisknie") även i Moskva och Warszawa (Polen var ju del av ryska imperiet då, och St. Petersburg Rysslands huvudstad). Alexander III inrättade också en "speciell konferens" under inrikesministeriet 1881. Den hade möjlighet att deklarerat undantagstillstånd, något den också gjorde under 1905 års revolution och Nikolaj II. Ochrana infiltrerade också revolterande grupper i syfte att skada eller styra dem.

Time har i en artikel 30 september 2022 beskrivit Putins idolsarer (Figs 2022). Putin flyttade ju in presidentämbetet i historiska Kreml, och rummet med det långa bordet där han träffade Macron innehåller också fyra byster på ryska regenter som Putin högaktar. Två av dem är nämnda redan: Peter den Store och Katarina den Stora. Båda expanderade det imperium den förre grundat. Men även Alexander I och Nikolaj I är förärade plats i Putins panteon. Alexander I erövrade ju Finland från Sverige och östra Polen och Transkaukasien. Men kanske är det segern över Napoleon eller hans nationalism och slavofila skepsis mot Europa som fått Putin att välja hans byst. Nikolaj I, bror till Alexander I, var också en slavofil fiende till västerländsk liberalism som han bemötte med repression. Han erövrade Kazakstan, Alaska och delar av Kaukasus i olika krig. De gemensamma dragen för Putins statyetsamling är således erövring och repression.

Andra figurer har också ingått i det putinska beundrarkabinettet. Under 1905 år revolution var det Petr Stolypin som blev känd som hårdför men framgångsrik guvernör som fängslade och registrerade upproriska bönder, vilket ledde till hans befordran som inrikesminister. (Stolypin var förresten från Dresden, samma stad som Putin har en KGB-bakgrund i.) Stolypin genomförde framgångsrika privatiseringsreformer av ryska landsbygden i syfte att motverka radikaliserings och öka effektivisering. Han var antidemokrat och vän till tsaren, överlevde många attentatsförsök, men blev till sist, 1911, offer för ett attentat på teatern i Kiev.

Redan i mars 2015 kunde Magnus Ljunggren varna om att Putin hyllade Ivan Iljin, en ultrapatriotisk fascist, född 1883 i St. Petersburg,

känd för en karriär som politisk filosof åt Nazityskland och notorisk anti-kommunist. Hans farfar hade arbetat för Kreml och hans far vuxit upp där, med Alexander II som gudfar. Som antisovjetisk professor landsförvisades han 1922 från Sovjetunionen. Iljin formulerade ett program för ett postbolsjevikiskt Ryssland. Han förordade en strängt auktoritär samhällsstruktur baserad på urgammal tsartradition. Det upprättade imperiet skulle enligt Iljin rädda världen. Putins förre rådgivare Andrej Illarionov klargjorde 2015 att Ivan Iljins arbeten skulle bilda själva fundamentet för Kremles politik.

Till sist måste man nämna Aleksandr Dugin, som med sin bok Geopolitikens grunder formulerat en världsfilosofisk historieuppfattning som inspirerat Putin. I den ingår element från Alexander III:s tid: den rysk-ortodoxa kyrkans sammanhållande kraft, idén om ryska folkets överordnande roll (narodnost') i ryska imperiet, men också envælde, en treenighet som ett slags tankebarriär mot upplysningsidéernas och liberalismens väst. Enligt Dugin bör Finland ingå i detta framtida Ryssland, liksom Lettland och Litauen. Dock skall Estland och Kaliningradlänet ges till Tyskland i utbyte mot att det skall gå Rysslands ärenden i väst gentemot "atlantismen" (USA och Storbritannien). Polen, Serbien, Slovakien och Moldavien skall också ingå i Ryssland, liksom Kaukasus' länder. Rivalerna som USA och Kina skall politiskt angripas så att separatism och splittring uppnås.

Rätt mycket av detta idégods tycks likna Rysslands praktik idag. I så fall bör Nordkoreas roll ur Putins synvinkel vara att konkurrera med Kina för att splittra det. Samt förstås kriget mot Ukraina, som är en nödvändighet enligt Dugin, och essentiellt för att bibehålla den ryska "världen" ("russkij mir").

Men alla dess mål är drömmar baserade på historiska idéer från svunnen tid som Putin och hans inre krets vurmar för. Något av detta repeterades också i intervjun med Tucker Carlson i februari 2024, när Putin inledde med en halvtimmes föreläsning om rysk historia, vilket stöder tolkningen att han är fast i imperiehistoriens grepp. Han strider för sitt eftermäle som postsovjetisk imperator. På detta sätt är han själv slav under imperiets historieskrivning.

Vad säger imperieforskningen?

Vad kan man då samhällsvetenskapligt och med faktagrundad säkerhet säga om ryska imperiets framtid mot bakgrund av dess historia? Egentligen finns bara en allmänt accepterad empirisk (kvantitativ) forskningskälla att ösa ur: Rein Tägeperas studie "Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia" i *International Studies Quarterly* av det ryska imperiet i jämförande perspektiv (Taagepera 1997). Tabellen ovan är också baserad på den artikeln.

Taagepera har en utbildning i ingenjörsvetenskap från hemlandet Estland, men med mångårig verksamhet vid University of Irvine i Kalifornien och det av Sverige år 1632 grundade Tartu universitet, numera i Estland. Han belönades med skytteanska priset i statsvetenskap 2008. Han utgår från enkla antaganden. Jorden har befolkats av människor som först bildat många små grupper och samhällen, som sedermera vuxit och gått samman till större. Således är den mänskliga världshistorien en historia av sammanslagningar och tillväxt av samhällsformer. Enligt honom kommer framtiden därför till slut också att resultera i ett enda världssamhälle. På vägen dit har många samhället blivit större och mer dominerande än andra, och många har därför kallats imperier. Dessa imperiers tillväxt avslutas emellertid någon gång och därför kan deras livscykel bestämmas kvantitativt genom historiska studier. Han definierar livslängd som tid inom 50 procent av den största yta imperiet haft och framväxttid den tid det tar för ett imperium från 20 till 80 procent av den maximala storleken. Han finner att Ryssland har den långsammaste tillväxten av alla imperier: 335 år efter 1555. Tillväxten antas följa samma matematiska logik som bakterier och sjukdomar: exponentiell tillväxt. Ritat i ett diagram där x-axeln är en linjär serie tidpunkter och y-axeln över undersökningsenheters värden är logaritmisk, blir tillväxtlinjen rät, vilket är det enklast sättet att avgöra om tillväxten är exponentiell.

Först forskar han fram kända imperiers yta vid olika tidpunkter i historien. Därefter uppskattar han även befolkningsutvecklingen som han matematiskt kopplar till utvecklingen av ytan. Ryssland är idag det största imperiet i världen till ytan, men inte till populationen. Eftersom

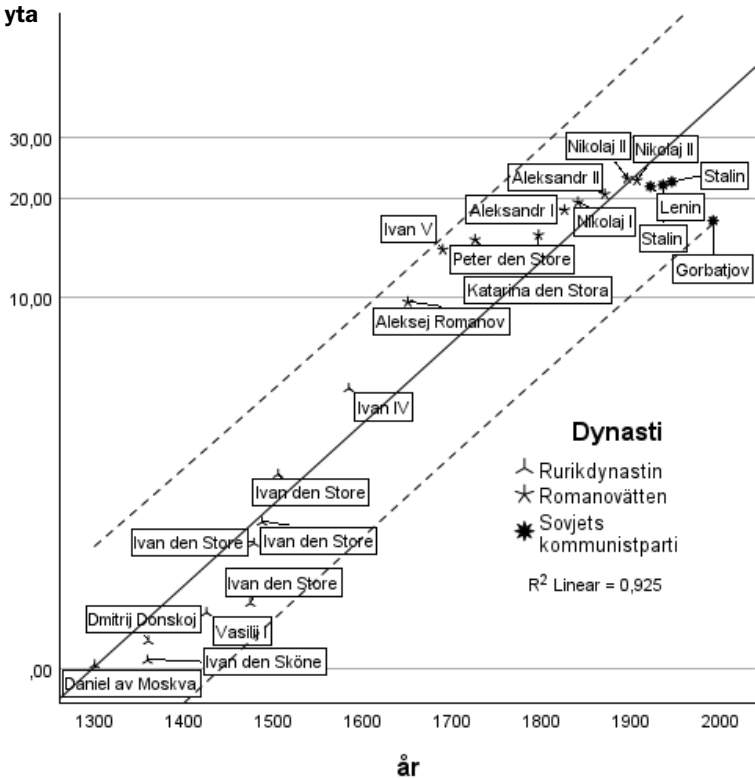
historieutvecklingen sker i intervall av sammanslagningar och fragmentering, och 1800- och 1900-talen såg ett stort antal imperier bildas, ligger det äldsta imperiet Ryssland möjligen i tur för disintegration, anser han, givet dess storlek och etniska-regionala splittring. Ukrainas motstånd i dagens krig kan ses som ett exempel på detta. Tidigare faser i imperieutvecklingen är emellertid inte ett konstant uppvisande av fragmenteringsprocesser, vilket gör prognostiseringen svår, enligt författaren.

Även sambandsanalysen (regressionerna) av den de beroende variablerna den logaritmerade ytan och befolkningmängden för imperier på den oberoende årsaxeln ger blandade resultat, anger Taagepera. Ryssland hade vid publikationen av hans artikel överlevt 330 år av mer än hälften av sin maximala yta (som den fick under Nikolaj II 1895, då Centralasien erövrades), numera alltså 359 år från 1665 till åtminstone 2024. Det är betydligt längre än medianlivslängden bland världens imperier som bara är 130 år. Ytterst få imperier överlever mer än tre århundraden och enligt hans prognos är 2050 ett ungefärligt slutår för ryska imperiets del. Men Taagepera är försiktig i slutsatsdragningen, som baseras på blandade tendenser. Han ser inte en ny utvidgning av Ryssland som trolig, även om den är möjlig, eftersom imperier som tappat momentum sällan återfår det. Detta skrevs alltså av författaren 1997.

Imperiemodellerna och ryska imperiets livscykel

Det som tillkommer som förklaring till den fortfarande politiskt sammanhållna ryska landmassan är återigen teknikfaktorn, som gjort det möjligt att leva på olje- och gasleveranser till utlandet. Gorbachev och Sovjetunionens fall är naturligtvis en katastrof ur Putins synvinkel. I figuren nedan gör jag en modellprövning av den enklaste typ som Taagepera förespråkar: den exponentiella (med den naturliga logaritmen $e \approx 2,718$ som bas). Den linjära regressionlinjen förklarar 0,925 ("R2 Linear") av variansen i yta med årtal. Konfidensintervallet på 95-procentsnivån är inlagt med streckade linjer och alla regenters bidrag omfattas. Så modellen tycks fungera även på Ryssland som enskilt imperium.

Figur 1. Förändring i Rysslands yta genom regentlängden (miljoner km², exponentiell modell)

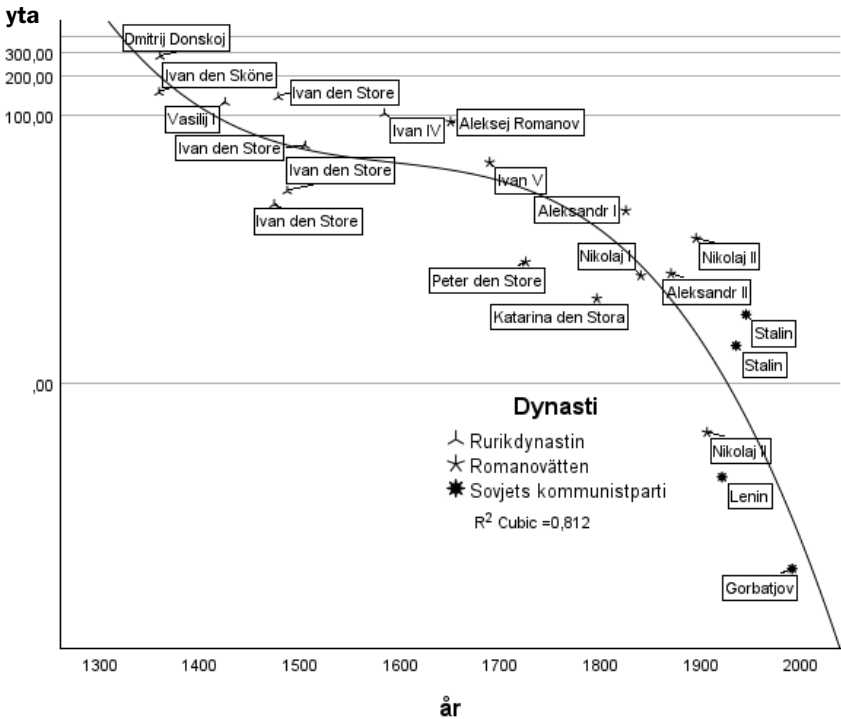
Källa. Tabell 1. Notera: datapunkter från tabell 1, konfidensintervall med streckade linjer: 95 %. Exponentiell modell med den naturliga logaritmen som bas. ”R2 Linear”= 0,925 (andel förklarad varians).

Den bolsjevikiska ”dynastin” var som synes inte speciellt framgångsrik på att expandera imperiet. Alla regenter, från Lenin till Gorbachev, och i synnerhet den senare, var vid makten vid stora nedgångar i yta för landet. De stora erövrarna för imperiet var däremot Ivan IV, Aleksej Romanov, Ivan V, och Peter den Store, bedömda i förhållande till regressionslinjen. I jämförelse med dessa erövrare står sig Putin slätt med sina illegala annekteringar på Krym, östra Ukraina, och Kaukasus’ utbrytarterritorier utan att få internationellt erkännande för någon av

dem. Han måste därför förverkliga Dugins drömmar för att överträffa regressionslinjen. Imperiets livscykel närmar sig rimligen sitt slut, påskyndat av att efterfrågan på fossila bränslen, i synnerhet från Ryssland, kommer att minska. Kriget mot Ukraina kommer alltså inte att ge några framtida fördelar utan snarare större förluster i det långa loppet. Men kollapsen av imperiet kan ta tid, dessvärre.

Spårbundenhet betyder fortsatt ökad avkastning. I nedanstående figur anger jag den procentuella avkastningen som varje förändring av Ryssland areal (Figur 2).

Figur 2. Förändringstakt i procent av tidigare yta (exponentiell modell med kubisk regression)

Källa: Tabell 1.

Den nedåtgående trenden i arealvinster genom ryska regentlängden accelererar. Gorbachev förlorade 23,82 procent av Sovjetunionens yta. Men även Lenin och Nikolaj II föll ned i negativa förändringstal. Så Putin befinner sig historiskt i imperiets fria fall, snarare än i en process av ökad avkastning.

Putins perspektiv – och säkerhetstjänstens

Men så ser naturligtvis inte Putin själv det. Det leder till frågan om individens, såsom despotens eller Putins personliga roll i historien. Gessens *Mannen utan ansikte* (2012) ger oss en närgående syn på hans persona och sätt att tänka. Exempelvis kan man se faderns erfarenheter och idéer som avgörande bakgrundsfaktorer. Vladimir Putin den äldre hade förmodligen varit angivare för KGB:s föregångare NKVD före och efter andra världskriget. Gessen ser det som förklaringen till den relativt höga standard familjen haft. Vladimir Putin junior var tidigt inriktad mot KGB-karriär. Han såg redan som barn till att gå segrande ur bråk på gården och utbildade sig som ung i olika kampsporter, något som han visste säkerhetstjänsten uppskattade i sina antagningar. Redan som sextonåring tog han sig till KGB-högkvarteret i hemstaden Leningrad för att anmäla sig som frivillig och intresserad av framtida anställning.

När han efter juridikstudier blev anställd steg han snabbt i graderna och arbetade för det direktorat som inrättats för att bekämpa dissidenterna. Efter en utlandssession som spionrekryterare i Östtyskland kom han tillbaka till ett Sovjet i upplösningstillstånd i övergången mellan Gorbachev och Jeltsin. Det var en turbulent tid för KGB. De demokratiskt inriktade under perestroikan hade i princip tagit makten i staden, men den skicklige juristprofessorn och värtalige politikern Anatolii Sobtjak lyckades dupera demokraterna att stödja honom i valet. Sobtjak var öppen med att han ville bli Sovjets näste president och höll trots sin demokratiska framtoning kontakterna med även kommunisterna. Därmed fick han röster i bägge lägren och vann valet till stadsfullmäktige och vann den för Sovjet nya titeln borgmästare. Exakt hur

Putin sedan kom att arbeta för Sobotjak finns många versioner av, men den ledde till dubbelarbete för både stadshuset och säkerhetstjänsten. Hans titel blev vice borgmästare med ansvar för internationella frågor.

Intressant nog, så uppstod en konflikt mellan Gorbachevs kommitté för författningsskydd och KGB vid den tiden. Gorbachev som president och statschef kom alltmer att runda partiet och dess politbyrå och ville ha mindre av säkerhetstjänstens hemliga operationer (samtidigt som han gärna läste avlyssningsresultaten). Men KGB ökade istället sin bevakning av Jeltsin och demokraterna, inklusive deras släkt, vänner och andra kontakter. Det är en del av bakgrunden till kuppförsocket mot Gorbachev i augusti 1991. Kuppen misslyckades men Sovjetunionen gick i graven. De tidigare sovjetrepublikerna deklarerade sig antingen själva som självständiga, eller blev det som ett resultat av unionens upplösning. Det är här den "geopolitiska katastrofen", som Putin kallat det inträffar: mer än 23 procent av Sovjets territorium förloras. Putin såg det naturligtvis som Gorbachevs fel. Och Gorbachevs agerande hade onekligen oavsiktligt bidragit till det. Men det fanns andra aktörer bakom.

Finns det bevis för att KGB låg bakom kuppförsocket? Det är uppfattningen idag att KGB-chefen Vladimir Krjuchkov, som både ingick i kuppmakargruppen och kommunistpartiets politbyrå, var den som var den avgörande organisatören, men att företrädare för de väpnade styrkorna, det militärindustriella komplexet, inrikesministeriet och partiets högerflygel var med in denna planering (Dunlop 1993p. 165). Kuppen var direkt ett svar på det akuta läge för sovjetstaten som uppstått genom det Gorbachev-stödda förslaget om ett nytt unionsfördrag som hade hotat kommunistpartiets och säkerhetspolisens makt genom att göra republikerna mer suveräna. Kuppen skedde dagen före det planerade undertecknandet av fördraget.

Vilken var då Putins roll under kuppförsocket? Dunlop nämner inte hans namn i hela sin bok om Sovjets fall. Gessen däremot anser att Putin tillhörde dem som stödde kuppförsocket, men att han i efterhand försökt dölja detta. Hennes version är ungefär följande. Putin hade tidigt gjort klart för Sobotjak att han var officer i KGB. Sobotjak, som

spelade dubbelt med demokraterna och makten, hade godkänt det. I en intervju 2011 säger Putin att han snabbt beslutade att inte stödja kuppmakarna och att det skulle ses som regelbrott inom KGB och att han därför skrev sin avskedsansökan. Han påstår också att han sa till Sobotjak att en tidigare avskedsansökan hade ignorerats. Putin påstår sedan att Sobotjak omedelbart ringde upp Krjuchkov och sedan chefen för distriktet. Därpå skulle avskedet vara fullbordat. Men detta skulle skett den 20 augusti, kuppens sista dag. Det är knappast troligt att kuppledare Krjuchkov tog sig an personären den dagen. Putin var dessutom fortfarande medlem i partiet. Gessens slutsats är att Putin var en i Sobotjaks närhet som stödde kuppen och i efterhand ville dölja det i intervjun (Gessen, 2012, s. 167).

Sobotjak själv besökte under kuppdagen Jeltsins datja, där mer eller mindre hela statsledningen var samlad, skriver Dunlop. Datjan blev omringad av KGB som gav order till sin "alfagrupp" att förbereda ett fängslande av Jeltsin. Men det genomfördes aldrig av någon anledning. Kanske insåg kuppmakarna att deras chanser att vrida tillbaka tiden till före Gorbachev var utsiktslösa, inte minst efter Jeltsins tydliga seger i presidentvalet i juni året innan och det efterföljande fördraget om den ryska statsuveräniteten. De försökte då istället rädda det som räddas kunde, dvs. Ryssland snarare än Sovjet genom att byta statsmakt.

När Putin till slut efterträdde Jeltsin som president i maj 2000 var Krjuchkov närvarande, eftersom han rehabiliterats av duman 1994 med en ursäkt efter sitt fängelsestraff för kuppförsoket. Det kan krenologiskt naturligtvis tolkas som en rehabilitering av kuppmakarnas linje inom säkerhetstjänsten.

Man kan fråga sig vad Putin lärde sig från tiden som vice borgmästare i Leningrad. Enligt Gessen är det flera saker. Ett var att utmanövrera oppositionen och dissidenter på olika sätt. Sobotjaks beskydd var perfekt för det ändamålet eftersom han hade en fot i bägge läger. Det andra var att skaffa ett nätverk av fixare genom att dela ut exportlicenser för de råvaror som genom Sovjetunionens upplösning nu plötsligt betraktades som allmän egendom. Betrodda till Putin fick möjlighet

att sälja ut ryska råvaror utomlands, naturligtvis mot fördelaktiga villkor för Putin för att kunna fortsätta. En utredning Gessen hänvisar till anger också att Sobotjak och Jeltsin inte brydde sig. Det var så många som gjorde likadant vid denna tid. Tillsammans med privatiseringen av företag genom voucher kunde fixare bli oligarker och Putin deras capo di capi, bossarnas boss.

Vad hände med Sobotjak? Han flydde till Paris efter en senare valförlust, men återvände till Ryssland, där Putin anlät honom i sin "valrörelse" till president 2000. Putin skickade honom med två livvakter till Kaliningrad för att hålla vakt. Men den 20 februari hittades han livlös på ett hotell utanför staden. Den undersökande journalisten Arkadij Vaksberg, som bodde i Paris och lärt känna Sobotjak där beslöt att undersöka saken närmare. Det visade sig att livvakterna Putin skickat med Sobotjak hade behandlats för milda förgiftningssymptom efter Sobotjaks död, en indikation på att giftmord begåtts. Vaksberg gav 2007 ut en bok om de politiska giftmordens historia i Sovjetunionen och Ryssland. Några månader efter boken gavs ut sprängdes hans bil i luften, men lyckligtvis satt han inte i den.

Det är svårt att se spårbundenheten i denna utvecklingskedja på annat sätt än att KGB och dess efterföljare FSB är den underliggande institutionella aktören, tidigare under Sovjet, därefter under det nya Ryssland. Putin har befunnits den lämplige individen att förvalta och anpassa säkerhetstjänstens roll till samhällsutvecklingen, för att uttrycka det formellt. Det har han fortsatt med, med liknande arbetsmetoder som tidigare, och nu även under krigstillstånd. Han har troligen betraktats som en stark regent av säkerhetsorganen. Nu kämpar han för ett eftermäle som imperiets frälsare.

Litteratur

Arthur, W. Brian. 1994. Increasing returns and path dependence in the economy, Economics, cognition, and society. Ann Arbor: University of Michigan Press.

- Dunlop, John B. 1993. *The rise of Russia and the fall of the Soviet empire*, Princeton paperbacks. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Sandberg, Mikael. 2022a. "Cherson, Potemkin och Putin." *Samhällets rörelselag*. <https://evolutionarypoliticalscience.wordpress.com/2022/12/02/cherson-potemkin-och-putin/>
- Sandberg, Mikael. 2022b. "Russia and Post-Soviet political institutions: An evolutionary comparison of regime types." In *The post-communist world in the twenty-first century : how the past informs the present*, edited by Barbara Ann Chotiner and Linda J. Cook, pages 167-199. Lanham: Lexington Books.
- Taagepera, Rein. 1997. "Expansion and Contraction Patterns of Large Polities: Context for Russia." *International Studies Quarterly* 41 (3):475-504.
- Åberg, Martin, and Mikael Sandberg. 2002. *Social Capital and Democratisation : Roots of Trust in Post-Communist Poland and Ukraine*. Aldershot: Ashgate.

